

Búr Gábor¹

Magyar László és David Livingstone: széttartó párhuzamok

„a szerecsenek őt (ti.: David Livingstone-t) mindenütt Munári névvel nevezik, ... Hihető, sokat hallotta ő is említeni Enganna Komót (ti.: Magyar Lászlót), de mikép gondolhatta volna, hogy egy árva magyar kóboroghat a forró afrikai sivatagokban”

Magyar László: levél Magyar Imréhez.
(Bihé, 1856. augusztus 20.)²

Ha egyáltalán létezik olyan, hogy az „utca embere”, s mi rátalálva megkérdeznénk tőle, meg tud-e nevezni legalább egy híres felfedezőt, akkor borítékolhatóan David Livingstone neve bukkana fel először, leginkább persze egyedülként. A populáris kultúra, a tudományos-ismeretterjesztőnek eladott szenzációhajhász TV-csatornák terjedése miatt így van ez még nálunk is, pedig mi magyarok rendelkezünk a Márfy Judit néven született Judith Listowel megfogalmazásával egy „másik Livingstone”-nal.³

Az 1970-es, 80-as években magyar, vagy magyarországi születésű kutatók tudományos életpályáinak meghatározó törekvése volt, hogy bizonyítást nyerjen: Magyar László Afrika addig ismeretlen területeinek felfedezésében egyenrangú, néprajzi megfigyeléseit tekintve pedig fölötte is áll Livingstone-nak. Sajnos ezek a törekvések nem jártak, de nem is járhattak eredménnyel. A szakmaiatlansággal nem vádolható kézikönyvek és atlaszok manapság is rendre kihagyják Magyart a meghatározó 19. századi felfedezők névsorából. Itthon is ambivalens a viszony, Magyar Lászlónak vannak ugyan emléktáblái, sőt még szobrai is, ám a szélesebb közvélemény alig ismeri. Pedig Magyar László

¹ Búr Gábor történész, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE BTK, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

² THIRRING, Gusztáv: Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalékok a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai. Kilián Kiadó, Budapest, 1937, p. 133.

³ LISTOWEL, Judith: The other Livingstone. Scribner Kiadó, London, 1974.

élete kétségkívül számos rokon vonást mutat az általa is példaképnek tartott skót felfedező és misszionárius életpályájával.

Kortársak voltak, hiszen Livingstone 1813 március 19-én, Magyar László pedig öt évvel később, 1818 november 13-án született. Egyikőjüket sem ringatták előkelő bölcsőben, gyermekkoruk akár átlagos 19. századi gyermekornak is nevezhető, tehát nagyon nehéz volt. Livingstone nem volt ugyan törvénytelen gyermek, mint az édesanyja után Horváthként anyakönyvezett Magyar, ám a nélkülözést ő is közről ismerte. Nagyapját a bekerítés⁴ űzte el a skót felföld egyik szigetéről a Lanarkshire grófságban fekvő Blantyre falujába. Krizsán László, a máig egyetlen magyar nyelvű Livingstone életrajz szerzője forrásai alapján teakereskedőként határozta meg az apa, Neil Livingstone foglalkozását.⁵ Krizsán ebből a szempontból elég szűkszavú, s így pontatlan, viszont leírja a már akkor sem feltétlenül szükséges kötelező köröket, amelyekben szerepel pl. a borogyinói csata (Oroszország/Szovjetunió dicsérete, egy mindössze 14 oldalas Livingstone életrajzban!), valamint az imperialista gyarmatosítók elítélése. Tim Jeal, számos jeles viktoriánus életrajzírója, akinek 1973-ban megjelent Livingstone életrajzát 2013-ban a felfedező-misszionárius születésének 200. évfordulójára javított és bővített formában a Yale University Press újra kiadta, már sokkal akkurátusabb és a felesleges sallangoktól mentes.⁶ E munka alapján tudhatjuk, milyen is volt valójában

⁴ A bekerítés (enclosure) többek között a bérlőket is (ilyen volt Livingstone nagyapja is) az általuk művelt, de nem tulajdonolt földek elhagyására kényszerítették, hogy a birtokosok a jövedelmezőbb gyapjútermelésre állva juhlegelőként hasznosítsák.

⁵ KRIZSÁN, László: „Homo Regius” Afrikában – emlékezés David Livingstone halálának 100. évfordulójára („Homo Regius” in Africa – Remembering the 100th Anniversary of David Livingstone's Death.) IN: Tanulmányok a fejlődő országokról, 78. szám, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1975. pp. 7-20.

⁶ Az életrajz sikerességére jellemző, hogy a művet 1975-ben, 1985-ben, 1993-ban, 1994-ben, 1996-ban és 2001-ben is újra nyomták Nagy-Britanniában, illetve az Egyesült Államokban.

Livingstone gyermekkorára. Magyar László biztosan nem cserélte volna el vele saját gyermekkorát.

A Glasgowban szabóként sikertelenül próbálkozó Neil Livingstone valójában nem teakereskedő volt, hanem házalóként tért vissza szülőfalujába.⁷ Elnyerte viszont mestere lányának, Mary Hunternek a kezét. David Livingstone a második volt az összesen 7 gyerek közül. A család anyagi helyzete miatt a fiú már 10 éves korától a helyi textilgyár munkása lett. A korban általános volt, hogy a család otthonát biztosító épület, a Shuttle-Row (ahol ma Livingstone múzeuma található) is e vállalkozás tulajdonát képezte. Ennek harmadik, legfelső szintjén lakott a család.⁸

A korai ipari forradalom még kezdetlegesebb textilipari gépei gyakorta szakították el a fonalakat, amelyeket kézzel kellett összecsomózni. Erre a durva férfikezek alkalmatlanok voltak, ezért alkalmaztak előszeretettel nőket, de különösen gyerekeket az ilyen feladatokra. David Livingstone idejében a gyárban, ahol dolgozott a munkások háromnegyede gyerek volt. A munkaidő a hét hat napján reggel hattól este nyolc óráig tartott, fél óra reggeli és egy óra ebédszünettel. A zajos gépek, az állandóan megkövetelt figyelem, a testi fenyítések, a napi 20-30 kilométernyi gyaloglás a gépek között még a felnőtteket is elfárasztották, a gyerekek a munkaidőn kívül pedig lényegében csak aludtak. A Livingstone család lakása olyan volt, mint a többi családé az épületben, egy 3x4 méteres helyiségből állt, amely napközben konyha volt, éjjelre a kiterített szalmazsákoknak köszönhetően átalakult hálószobává, ahol a két szülő együtt aludt öt életben maradt gyermekével. Folyóvíz nem volt, viszont a szennyvizet a többi családdal együtt egyszerűen a ház elé öntötték, s így orrfacsaró bűz terjengett. Egy idő után a nagyszülők megszánták a gyerekeket, s Davidet a bátyjával együtt magukhoz vették, s így enyhült a zsúfoltság.⁹

⁷ Az éppen ekkor népelelmezési cikké vált tea viszont fontos szerepet játszott a házaló kereskedők életében.

⁸ ROSS, Andrew: David Livingstone: Mission and Empire. Hambledon and London Kiadó, London, 2002. p. 1.

⁹ JEAL, Tim: Livingstone: Revised and Expanded Edition. Yale University Press, New Haven, 2013. pp. 7-8.

A szegénység ellenére a skót társadalom a korban igen műveltnek számított, s így volt ez a Livingstone családban is. Hihetetlen, de a napi robot mellett a gyerek Livingstone sokat olvasott, s a napi munka után néhány másik gyerekkel még a gyár által fenntartott iskolába járt. Az apjától már írni-olvasni megtanult fiú már az első évben latin nyelvet tanult, s tanárának is feltűnt a tehetsége. Keresetéből egyre komolyabb tárgyú könyveket vásárolt, amelyeket akár éjjel is olvasott, gyakran kellett a szülőknek kioltani a mécsesét, mivel másnap reggel 6-ra munkába kellett állnia. Mivel ez nem illett a vulgármarxista világképbe, Krizsán itt ismét megragadta az alkalmat némi antiklerikális propagandára egy szövegkörnyezetéből kiragadott, s hivatkozás nélküli idézettel, ami a gyerekkorból az ifjúkorba lépő Livingstone természettudományos olvasmányait illeti:

„Apám, mint korának annyi más embere, tévesen azt hitte, hogy a természettudomány ellenkezik a vallásos felfogással, nem nézte jó szemmel ezeknek olvasását, jobb szerette volna, ha teológiai műveknek szentelem időmet. Nézeteltérésünk részemre mindig szomorúan végződött. Az utolsó nádpálcabüntetést is azért kaptam, mert megtagadtam egy vallásos könyv elolvasását. A vallásos könyvek iránti ellenszenvem évekig tartott...”¹⁰

Ezzel szemben a szülői ház, elsősorban az apa hatása meghatározó volt a későbbi felfedező életére. Még a missziós tevékenység iránti vonzalmat is az apjától örökölte David Livingstone, hiszen a családfő maga is a korban divatosnak számító távoli utazásokról, indiai és kínai térítőtevékenységről olvasott legszívesebben. Az viszont igaz, hogy a nem vallásos tárgyú könyveket az apja gyakran szemétre valónak (trashy novels) titulálta.¹¹

Livingstone és Magyar gyermekkora tehát nehéz, de messze nem kilátástalan volt, s megállapítható, hogy előbbinek nagyobb nehézkedési erőt kellett leküzdenie a későbbi sikerek zálogát jelentő iskolázottság és műveltség megszerzéséhez. S míg Magyar apjának hála iskolába járhatott, Livingstone a szó szoros értelmében „estin” végezhetett csak tanulmányait 10 éves kora óta.

¹⁰ KRIZSÁN, i.m. pp. 8-9.

¹¹ JEAL, i.m. p. 11.

Gyermekkora tehát nem is volt, hiszen mielőtt gyári munkás lett, már a fiatalabb testvéreire kellett vigyáznia. 19 éves volt, amikor fonógépkezelő vált belőle, s 23, amikor elhatározta, hogy a missziós tevékenységhez nélkülözhetetlen orvosi tanulmányokba fog. Akkoriban nem volt felvételi vizsga a brit egyetemekre, mindenki tanulhatott, aki kifizette a tandíjat. Livingstone esetében ez 12 font volt szemeszterenként (akkoriban „session”), amit a mai Glasgow-i Egyetem egyik jogelődjének számító Anderson’s University orvosi karán kellett fizetni. Még az életrajzíró, Tim Jeal is hibásan közli az intézmény nevét (Anderson’s College), mert ezt a nevet az intézmény csak 1877-ben, évekkel Livingstone halála után vette fel.¹² A heti alig 4 shillinget kereső Livingstone-nak ez roppant nagy összeg volt, egy teljes évig kellett kuporgatnia, s még így is csak egyik fivére segítségével volt képes kifizetni.¹³

Livingstone Glasgow-i orvosi tanulmányait 1836 és 1838 között folytatta, majd felvételre jelentkezett a Londoni Missziós Társaságnál (LMS).¹⁴ Krizsán – tévesen - orvos-teológus „szakot” említ, ilyen azonban nem volt, pusztán arról volt szó, hogy Livingstone önszorgalomból látogatta az egyébként nyilvános teológiai előadásokat.¹⁵ Mivel ekkorra már apjával együtt otthagyta a skót egyházat és belépett a kongregacionalista egyházba, Livingstone választása logikus volt, hiszen más

¹² A mai Anderson College 1796-ban jött létre, alapítója a Glasgow-i Egyetem professzora, John Anderson volt. Eredeti neve Anderson’s Institution volt, amit 1828-ban változtattak meg, így lett Anderson’s University, majd 1877-től Anderson’s College. Orvosi karát 1800-ban alapították, amely 1887-től önállósodott. 1947-ben beolvadt a Glasgow-i Egyetembe. A másik Glasgow-ban székelő skót egyetem, a University of Strathclyde szintén jogutódnak számít.

¹³ A decimális rendszer bevezetése előtti Nagy-Britanniában 12 penny jelentett 1 shillinget, 20 shilling pedig 1 fontot, ebből könnyen kiszámítható, hogy Livingstone, több mint egy évet kellett, hogy dolgozzon csak a tandíja kifizetéséért.

¹⁴ Az 1795-ben alapított, s hivatalosan 1818-tól Londoni Missziós Társaság a 18. század végén Tahitin, majd a 19. század elején Kínában kezdte meg térítő munkáját, de a napóleoni háborúk lezárulása után a burját-mongolok között is tevékenykedett. Első afrikai missziója 1819-ben indult.

¹⁵ KRIZSÁN, i.m. p. 12.

protestáns egyházak mellett az LMS alapvetően erre az egyházra épített. Próbaidőre Essexbe, majd Londonba küldték tanulni, s ez már tényleg alapvetően teológiai képzést jelentett. Orvosi diplomáját 1840-ben vette át Glasgow-ben.

Felfedező, vagy kalandor?

Alig több, mint két héttel a diplomája átvétele után Livingstone 1840. december 8-án a George nevű hajó fedélzetén elbúcsúzott szülőföldjétől és első, fokföldi állomáshelyére indult. Ez tulajdonképpen a véletlennek volt köszönhető, mivel eredetileg Kínába készült, de az éppen zajló első ópium háború ezt megakadályozta. A karibi térségbe szándékozták küldeni, de találkozott a szintén skót Robert Moffattal, későbbi apósával, aki már két évtizede Dél-Afrikában tevékenykedett, s ennek hatására kérte magát is ebbe a térségbe. Az utazás Rio de Janeiro érintésével történt, véletlen egybeesés, hogy néhány évvel később Magyar László is időzött ebben a városban, mielőtt Afrikába ment volna. Az addig lényegében párhuzamosan futó életpályájuk innentől kezdve nyílik szét. Paradox módon pedig itt kerülnek földrajzilag a legközelebb, egyszer mindössze két napi járóföldre, hogy azután máig nem teljesen világos okokból kifolyólag mégse találkozzanak egymással személyesen.

A találkozó elmaradásának okáról számos feltételezés látott napvilágot, kivétel nélkül a Magyarát méltató munkákban, hiszen Livingstone nem emlékezett meg „kollégájáról” sem naplójában, sem leveleiben, könyveiben. Ennek oka lehet természetesen a mottóban szereplő tény, hogy a skót az afrikaiaktól egy Enganna Komónak, Micsoda Úrnak hívott emberről hallhatott, akiről a fáma jó esetben tudta, hogy fehér ember, de semmiképpen nem, hogy magyar.¹⁶ Kellett hozzá némi hidegháborús paranoia, hogy ebből Livingstone felfedezői féltékenysége lehessen követni Magyarral szemben. Jogosan kérhető viszont számon Livingstone nagyszámú életrajzíróin, hogy munkáikban rendre említés nélkül hagyták Magyarat, s az

¹⁶ THIRRING, i. m. p. 133.

általára elért eredményeket. Justin D. Livingstone máig utolsó (2014-es) David Livingstone életrajza, amelynek a beszédes „Livingstone életei: egy viktoriánus ikon metabiográfiája” nevet adta, lehetne akár üdítő kivétel is, ha a „Magyar László”-ként szerepeltetett személy egyszeri említése nem az utolsó, már a „viktoriánus ikon” utóéletével foglalkozó „Revisionism: sins, psyche, sex” fejezetben történt volna.¹⁷

Terjedelmi korlátok miatt nem térhetünk ki sem Livingstone, sem Magyar afrikai felfedezőútjainak ismertetésére, megtették ezt már a fentebb citált szerzők, s természetesen még sokan mások is. Nem maradhat említés nélkül Magyar László vonatkozásában Sebestyén Éva munkássága,¹⁸ Biernaczky Szilárd összeállításában Magyar László műveinek bibliográfiája,¹⁹ legutóbb pedig ugyancsak Biernaczky kitűnő szintézise Magyar László szellemi hagyatékáról, „az elvégzett és az el nem végzett kutatási feladatokról”.²⁰ Földrajzi és térképészeti vonatkozásban Nemerkenyi Zsombor munkássága megkerülhetetlen, nem csupán egy sokáig lappangó eredeti, Magyar által rajzolt térképét talált, de az általa készített összeállítások jól mutatják a térben és az időben mikor keresztezte egymás útjait Livingstone és Magyar.²¹

Livingstone felfedezésének jelentőségét már a kortárs magyar tudományos közvélemény is felismerte, nem is kívánta soha Magyar Lászlót elébe tolni. Ha esetleg bárkinek kétsége támadna, elég csupán Magyar akadémiai pártfogójának, munkái

¹⁷ LIVINGSTONE, Justin: Livingstone's 'lives': A metabiography of a Victorian icon. Manchester University Press, Manchester, 2014. p. 275.

¹⁸ SEBESTYÉN, Éva: Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza. ELTE Eötvös, Budapest, 2008., ill.: SEBESTYÉN, Éva (szerk.): Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből. Balassi-Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, feladatokról 2008.

¹⁹ BIERNACZKY, Szilárd: Még egyszer Magyar Lászlóról. IN: Magyar Tudomány - 172. évf. (2011.) 6. sz. (2014. június)

²⁰ BIERNACZKY, Szilárd: Magyar László szellemi hagyatékáról. Az elvégzett és az el nem végzett kutatási- születése 200. évfordulóján. IN: Vasi Szemle. 2018. LXXII. évfolyam 5. szám. pp. 523-550.

²¹ NEMERKENYI, Zsombor: Magyar László térképei Kolozsvártól Gotháig. Geodézia és Kartográfia, 65. évf., 5-6. szám, 13-18. old.

kiadójának, Hunfalvy Jánosnak idevágó sorait elolvasni: „Végre Livingstone Dávid, miután Oswell és Murray társaságában a Ngámi tó vidékét bejárta volt, tömördek vesződséggel az egész afrikai szárazon utazott keresztül, egyik partjától a másikáig, mit ő előtte soha európai ember nem tett vala. Ekkép mind utazásai terjedelménél, mind sokoldalú vizsgálatainál fogva az összes eddigi afrikai utazókat felülmúlta, s munkája (*Missionary Travels and Researches in South Africa, etc.* London, 1857), mely tizenhat évi utazás és kutatás eredményeit foglalja magában, kétségkívül a legalaposabb, melyet Déli Afrikáról bírunk.”²²

Ha abból indulunk ki, hogy Livingstone nem tudott Magyarrról amikor egymástól nem messze tartózkodtak a mai Angola területén, Magyar helyzetének megértéséhez forduljunk első valóban tudományos igényű életrajzának szerzőjéhez, Thirring Gusztávhoz:

„Elszigeteltségében nehezen jutott a kortársak kutatásairól szóló információkhoz. Még a Felsőfolyamodványhoz csatolt Észrevételekben is írja, hogy „tudományos munkám szerkeztetésére oly igen szükséges természet történelmi könyvek, egyáltalán hibáznak és csak egyedül a mathematicai munkára szükségesek vagynak kezemnél... Magyarországra küldött leveleiben több alkalommal is kérte, hogy a kiemelkedő utazók munkáiból is küldjenek neki, amikből az eredményeikre nézve felvilágosítást szerezhet és egyszersmind a további kutatásainak irányát szabhat. Miután Hunfalvy Jánostól megkapta David Livingstone munkáját, szinte felszólításnak vette, hogy megírja saját utazásainak eredményeit. Éppen emiatt, a még letisztázásra és elküldésre váró köteteit megelőlegezve, az említett tartományokról egy bővebb leírást küldött. („Rövid vázlat a Kunéne és Kubángo folyamok között elterülő tartományokról.” (Lucira, 1858. november).²³

Érdekes, hogy mindkét felfedező esetében megfogalmazódott a kalandorság vádja. Livingstone esetében erre az igencsak eredménytelen missziós térítő tevékenység,

²² HUNFALVY, János: Előszó. Magyar László délafrikai utazásai 1849–57. években. A Magy. Tudom. Akadémia megbízásából sajtó alá egyengette és jegyzésekkel ellátta Hunfalvy János, I M. T. Ak. L. Tag. Első kötet. Egy földképpel s 8 köriratú táblával. Pest, 1859. pp. IV-V.

²³ THIRRING, i. m. p. 164.

Magyar esetében pedig a beházasodás a helyi uralkodó családjába adott okot. A kérdés azonban már a kortársak számára eldőlt, Livingstone-t a londoni székhelyű Királyi Földrajzi Társaság, Magyar a Magyar Tudományos Akadémia támogatták. A nagy különbség a mértékben volt, míg Magyarnek alig csurrant-cseppent valami, addig Livingstone gyakorlatilag kimeríthetetlen forrásokra támaszkodhatott. Livingstone számára sohasem merült fel, hogy ne a hazája számára végezze feladatát, míg Magyar még saját apja is az idegen országok ajánlatainak elfogadására bízta. Livingstone soha nem kényszerült hasonló sorok leírására: *„Kötelességem, mint hazafinak mindenekelőtt honi segélyért folyamodni, ha portugál segítséget akarok kérni a gyarmatok főkormányzójától bizonyos vagyok benne, hogy azt hamar megnyerem, de ekkor fájdalom! Munkám már nem magyar.”*²⁴

Az is szimptomatikus, hogy Livingstone „eltűnésekor” költséges expedíciót küldtek megtalálására, Magyar 1864-es haláláról pedig a szülőhazában csak négy évvel később szereztek tudomást. A párhuzamok széttartása haláluk után a legeggyértelműbb, Livingstone-ból már halála pillanatától hőst faragtak, míg Magyarnek ez csak sokkal később és sokkal kisebb mértékben jutott ki. Livingstone-t a Westminster apátságban helyezték örök nyugalomra, míg Magyar sírját a mai napig nem sikerült megtalálni...

Ha igaz a közhelyes megfogalmazás, hogy az életrajzok nem mások, mint regények lábjegyzetekkel ellátva, akkor esetünkben ez hangsúlyosan igaz, Livingstone és Magyar esetében. Regényesebb életet, mint az övék volt, nehezen lehetne elképzelni. Mi magyarok büszkéek lehetünk, hogy nekünk is van egy „másik Livingstone-unk”, csak becsüljük is meg, saját értékén tiszteljük és ne hagyjuk, hogy elfelejtődjön!

²⁴ Vajda, László: Magyar László (1818–1864). IN: Nagy Magyar utazók (19. század). Művelt Nép, Budapest, 1951. p. 22.